

Huang Ying**INTERRELATION OF PERSONALITY TRAITS OF PARENTS AND THE STYLE OF COOPERATION WITH THE CHILD**

The article presents some results of empirical research directed at investigating interrelation of personality traits of parents and their styles of cooperation with the child. There have been discovered some ambiguous correlations between the studied parameters, which confirms the assumption that certain characterological parents' personality traits are associated with the style of relationships and education of the child. With the help of qualitative analysis there have been investigated complexes of parents' characterological traits determining their preferences in choosing the style of interaction with the child. For a group of mothers who combine styles «high demands and control with acceptance and democratic» the typical traits are conscious observance of norms and rules of behavior, persistence in achieving goals, accuracy, and responsibility. Such parents are honest, trusting, sympathetic to people, tolerant, good-natured, free from envy, feminine, capable of empathy, seeking for patronage, restless and impressionable. For a group of mothers who combine styles "rejection of the child, authoritarianism, a little unfortunate" typical traits are sociability, high excitability, restlessness, anxiety, frustration, vulnerability and depression». They tend to complicate things and have a pessimistic perception of reality. For a group of mothers who use styles «adoption, incoherence of requirements, low degree of cooperation, anxiety for the child» general characteristic are: conscious observance of norms and rules of behavior, persistence in achieving goals, responsibility, marked shyness, addiction, anxiety about their possible mistakes.

Keywords: *personality, personality traits, styles of cooperation with the child, family.*

Подано до редакції 18.09.13

УДК 34+008+159.922.6+159.9

О.Я. Чебикін, В.О. Булгакова**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА УМОВИ ЇЇ КОРЕКЦІЇ**

Роботу присвячено вивченню психологічних особливостей правової культури в юнацькому віці та визначенню умов її психологічної корекції. Встановлено, що базовими психологічними характеристиками, які можуть детермінувати правову культуру в осіб юнацького віку, є психологічна та соціальна зрілість, система цінностей, система імперативів, самосвідомість, правосвідомість, рівень інтелекту особистості тощо. Виділено шість умовних психологічних портретів особистості з різним рівнем правової культури, а саме, раціонально-вимогливий, безтурботно-щасливий, відповідально-чесний, сумлінно-обов'язковий, врівноважено-справедливий, ідеалістично-впевнений. Розроблено та успішно апробовано систему корекційного впливу на правову культуру в юнацькому віці за інформаційно-просвітницьким, навчальним, розвивальним, рефлексивним напрямками.

Ключові слова: *правова культура особистості, правосвідомість, система корекції, цінності, правова поведінка, юнацький вік.*

Стрімкі зміни в соціальному розвитку людства, демократизація стосунків з кожним роком загострюють проблему правової культури як в теоретичному, так і суто прикладному аспекті. Чисельні дослідження філософів [12], культурологів [14], [28] та ін., соціологів [18], політологів [13], юристів [5], [19] та ін., педагогів [15], [23] та ін. вказують, що недостатність сформованості правової культури виступає не тільки причиною виникнення різних соціальних конфліктів, а й веде до збільшення криміналізації суспільства.

Психологічні аспекти правової культури є предметом аналізу як вітчизняних [1], [11] та ін., так і зарубіжних досліджень [6], [29] та ін. Разом з тим відмічається відсутність цілісного розуміння психологічного змісту цього феномену, недостатність його розробки та виділення характеристик прояву.

Особливої актуальності набуває ця проблема у юнацькому віці, для якого притаманні яскраві прояви соціальної активності [7], [25], [27] та ін. та підвищені протестні, агресивні потенції. Узагальнення різних

досліджень [20], [23], [29] та ін. засвідчує, що розвиток правової культури в молодіжному середовищі залежить від різноманітних факторів. В педагогічній психології [11], психології виховання [4], віковій психології [1], [6] та ін. ця проблема розглядається переважно на рівні констатації її актуальності, що не дає цілісного уявлення про психологічні особливості правової культури особистості, яка розвивається, а також умови її профілактики та корекції.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості прояву правової культури в юнацькому віці та побудувати систему її корекції.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз методологічних підходів, що характеризують психологічний зміст правової культури.

2. Побудувати концептуальну модель дослідження психологічних особливостей правової культури та розробити комплекс методів її вивчення.

3. Дослідити особливості проявів правової культури у представників юнацького віку та визначити її психологічні чинники.

4. Розробити та апробувати систему цілеспрямованої корекції характеристик правової культури у молоді.

Методи дослідження. В дослідженні застосовано комплекс психодіагностичних методик, призначений для визначення спрямованості особистості та ціннісних орієнтацій («Когнітивна орієнтація (локус контролю)» Дж. Роттера [8] та «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [8]); саморегуляція («Шкала сумлінності» В. М. Мельникова, Л. Т. Ямпольського [8] та «Емоційна зрілість» О. Я. Чебикіна [26]); широкого спектру властивостей особистості, представлених у 16-факторному опитувальнику Р. Кеттелла [16]. Для визначення рівня розвитку правової культури використано розроблену нами «Шкалу оцінки рівня правової культури» [2].

Дослідно-експериментальна робота виконувалась на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського та Одеської національної морської академії. Вибірку склали 174 особи юнацького віку.

Складність розгляду культури як цілісного феномену зумовлена багатоманітністю життєдіяльності та творчості людини. Культура як об'єкт і предмет пізнання у різних галузях знань має давню історію. Вона досліджувалась, наприклад, у контексті антропології, етнографії [22], філософії [17], соціології [18], аксіології [3], психології [6], [7], [25], [29] тощо. Систематизація даних літератури дозволяє аналізувати такі формовияви культури, як: а) суб'єктивні людські сили і здібності, що реалізуються в діяльності (знання і уміння, виробничі і професійні навички, рівень інтелектуального, естетичного і етичного розвитку, світогляд, способи і форми взаємного спілкування людей у межах колективу і суспільства); б) сфера свідомості, духовного виробництва (пізнання, моральність, цінності, виховання і освіта, включаючи право, філософію, етику, естетику, науку, мистецтво, літературу, міфологію, релігію); в) система суспільних відносин [24, с.292].

Розкрито, що культура як загальний спосіб існування людини, її діяльності об'єктивується у вигляді таких продуктів, як мова, звичаї, цінності, знаряддя праці, засоби комунікації тощо. Також до них відносяться мораль, відбір норм якої за ознакою значущості для всього суспільства є основою їх трансформації у право [21, с.508].

Пріоритет у пізнанні правової культури мають юридичні та політичні науки. Що ж стосується інших сфер наукових знань, зокрема психології, то тут вона досліджується переважно фрагментарно та опосередковано.

Показано, що правова культура як суспільно детерміноване поєднання двох субсистем життя – права та культури, є складовою загальної культури як суспільства, так і особистості. На рівні суспільства вона

являє собою систему цінностей, накопичених людством в сфері права, що утворюють правову реальність. У цьому аспекті правова культура характеризується ступенем розвитку і юридичної захищеності прав і свобод особистості, ідеальності нормативного регулювання суспільного життя, рівнем відповідної свідомості суспільства, станом правопорядку і засобом його підтримання [10]. Як складова культури особистості, вона передбачає знання законодавства, усвідомлення змісту і спрямованості законів, шанобливе ставлення до них, правомірну поведінку [21].

Узагальнивши позиції різних авторів щодо розуміння змісту «правова культура», умовно в цьому плані можна виділити три найбільш поширені напрями.

По-перше, спроба визначити правову культуру, виходячи зі специфіки змісту її ознак та компонентів. У межах цього напрямку працювали Д. М. Бойко, В. П. Сальников, О. Ф. Скакун та ін., які розглядали правову культуру як: а) феномен, особливе соціальне явище, яке охоплює усю сукупність найважливіших компонентів юридичної реальності [19]; б) знання особою законодавства, усвідомлення змісту і спрямованості законів, формування поваги до них та активні дії, спрямовані на його здійснення [21]; в) єдність внутрішнього (установки на особистісну цінність права) і зовнішнього (правомірна поведінка) аспектів [1]; г) соціальне явище, результат функціональної взаємодії суб'єктів права, що забезпечує створення регулюючих еталонів поведінки у вигляді правових норм [5].

По-друге, визначення умов, що розкривають особливості правової культури в різних видах діяльності особистості [10], [15] та ін., зокрема, в межах певної професійної діяльності: педагог, правоохоронець, суддя, журналіст тощо.

По-третє, правова культура розглядається у віковому аспекті [4], [11], [23] та ін.. З цих позицій констатується що, правова культура дитини – це поліфункціональне особистісне утворення, яке народжується внаслідок формування основ правосвідомості та навичок саморегуляції правової поведінки на основі ціннісно-мотиваційного ставлення до суспільних норм життя [11].

Систематизація наявних даних дозволяє виокремити такі загальні характеристики правової культури особистості, як дотримання правил поведінки, правових норм у різноманітних соціальних умовах, наявність моральних переконань, володіння правовими знаннями та їх застосування, наявність відповідальності особи за власну поведінку, усвідомлення правових цінностей, смислів та установок. Психологічною основою правової культури є комплекс властивостей особистості, що забезпечує прояв названих характеристик як у внутрішньому, так і в зовнішньому (поведінковому) аспектах.

Внаслідок теоретичного аналізу досліджень правової культури, склалося розуміння її як системного явища, сукупності відповідних знань, правосвідомості та правомірної діяльності, що є результатом усвідом-

лення освоєних соціально-правових норм та знаходить вияв у моральних цінностях, установках та саморегуляції поведінки особистості.

Таке бачення вимагає звернутися до вітакультурної методології [25], у якій метасистемно відображено межові засади сучасних визначень життя, творення, культури, суспільства, та дає змогу розробити на цій основі теоретичну модель правової культури особистості (рис. 1)

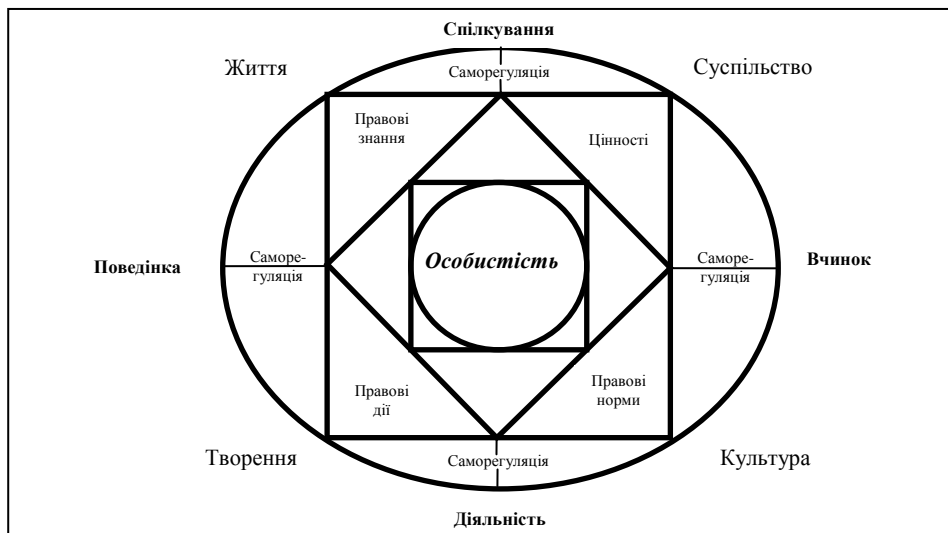

Рис. 1. Теоретична модель правової культури особистості

Виконані в цьому аспекті дослідження дозволили сформулювати основну гіпотезу про те, що правова культура може обумовлюватись різними комплексами властивостей особистості, при цьому в кожному комплексі слід виділити провідні. Визначення останніх дозволяє як оптимізувати процес діагностики правової культури на особистісному її рівні, так і створювати більш адекватні умови для її корекції та (за потреби) цілеспрямованого розвитку.

Емпіричною основою подальшого аналізу проблеми стало виявлення залежності рівня правової культури від особистісних властивостей студентів. Окремо було проаналізовано вікові та статеві особливості показників правової культури та особистісних властивостей студентів.

На основі виконаної роботи розкрито, що умовно всіх обстежуваних за рівнем правової культури можна розподілити на три групи: високий (26%), середній (60%) та низький (14%).

Для більшості досліджуваних (61,35%), незалежно від року навчання у навчальному закладі характерним є середній рівень правової культури. Так, серед студентів першого курсу виявилось більше осіб з високим рівнем правової культури (24%) порівняно зі студентами четвертого (19,4%). Правову культуру на рівні нижче середнього продемонстрували 14% першокурсників та 19,4% студентів четвертого курсу.

Розподіл обстежуваних за статевою ознакою показав, що високий рівень правової культури продемон-

стрували 7% юнаків та 29,9% дівчат, середній – 59,7% юнаків та 62,4% дівчат, низький – 33,3% юнаків та 7,7% дівчат. Отож, найбільш представленим є середній рівень розвитку правової культури як у юнаків, так і у дівчат. Спираючись на наведені дані, констатуємо, що саме стать є одним з чинників, вагомим для розвитку правової культури.

Як базові психологічні характеристики, що можуть спричиняти правову культуру у осіб юнацького віку, розглядаються такі властивості особистості, як: психологічна та соціальна зрілість, система цінностей, система імперативів, самосвідомість та правосвідомість, рівень інтелекту особистості тощо [1], [9], [10], [21], [23] та ін. Означений комплекс властивостей особистості дозволяє встановити основні орієнтири для дослідження проявів правової культури в юнацькому віці.

Встановлено статистично достовірні відмінності між певними показниками властивостей особистості у групах із середнім та високим рівнем правової культури. Особи з середнім рівнем характеризуються більш високою екстернальністю ($t=2,02$; $p \leq 0,05$), більше цінують чуйність ($t=2,3$; $p \leq 0,05$). Порівняно з ними особи з високим рівнем такої культури характеризуються вищою екстраемпатією (здатність адекватно використовувати емпатійні здібності як засіб регуляції взаємин у спілкуванні) ($t=2,57$; $p \leq 0,05$), відкритістю ($t=3,35$; $p \leq 0,05$), емоційною стабільністю ($t=1,97$; $p \leq 0,05$) та безпечністю ($t=2,13$; $p \leq 0,05$); для цих осіб більш вагоме значення має цінність цікавої роботи ($t=2,03$; $p \leq 0,05$).

Згідно з отриманими даними стосовно статистичної достовірності відмінностей між показниками, що аналізуються у групах осіб з низьким та високим рівнем правової культури, встановлено, що особи з низьким рівнем більш цінують активне життя ($t=2,3$; $p \leq 0,05$); гарну освіту ($t=2,11$; $p \leq 0,05$); особи з високим рівнем правової культури характеризуються вищою екстраекспресивністю (вміння залучати експресивні засоби вираження емоцій у спілкуванні, на-

вмісно та цілеспрямовано виражати емоційний стан, відривати експресію від переживань, маскувати, замінювати вираження одного почуття іншим) ($t=2,37; p \leq 0,05$), більше цінують відповідальність ($t=2,24; p \leq 0,05$), старанне, ретельне своєчасне виконання справ ($t=3,11; p \leq 0,05$) та раціоналізм ($t=2,73; p < 0,05$), їм більш властива відкритість ($t=2,39; p \leq 0,05$).

Аналіз статистично достовірних даних показав, що також існує відмінність між середнім та низьким рівнем правової культури: особи з низьким рівнем більше цінують активне життя ($t=2,09; p \leq 0,05$) та спокій в країні і світі ($t=2,42; p \leq 0,05$), життєрадісність ($t=2,52; p \leq 0,05$) та освіти ($t=2,3; p \leq 0,05$), а особи з середнім рівнем – дисциплінованість ($t=3,33; p \leq 0,05$).

На основі подальшого кореляційного аналізу встановлено наявність своєрідного комплексу зв'язків між показниками, що аналізувались в кожній з виок-

ремлених груп. Зокрема, у групі з високим рівнем правової культури поєднуються за взаємозалежністю такі показники, як інтернальність, мрійливість, цінності рівних можливостей і твердої волі; у групі з середнім рівнем отримані взаємозв'язки між показниками інтроемпатії, сумлінності, саморегуляції, експресії та цінності чесності; у групі з низьким рівнем правової культури встановлено кореляційні плеяди таких показників, як цінності щасливого сімейного життя, раціоналізму, забезпеченого життя, акуратності, непримиренності до своїх і чужих недоліків, краси природи і мистецтва, дисциплінованості.

Виходячи з отриманих даних, в кожній групі було виділено по два умовних психологічних портрета особистості, що утворені певним угрупованням показників, які подані в табл. 1.

Таблиця 1

Умовні психологічні портрети особистості з різним рівнем правової культури

Рівень правової культури	Психологічні портрети особистості	
Високий	Ідеалістично-впевнений	Врівноважено-справедливий
	мрійливість	інтернальність
	впевненість в собі	справедливість
	вихованість	довірливість
	самостійність	цінність високих запитів
	високий рівень самоконтролю та вольових зусиль	цінність отримання задоволення
Середній	Сумлінно-обов'язковий	Відповідально-чесний
	сумлінність	цінність чесності
	емпатія	цінність життєрадісності
	саморегуляція	цінність впевненості у собі
	експресивність	цінність відповідальності
	цінність сміливості у відстоюванні власної думки	цінність забезпеченого життя
Низький	Раціонально-вимогливий	Безтурботно-щасливий
	раціоналізм	цінність щасливого сімейного життя
	сумлінність	цінність любові
	застережливість	цінність впевненості у собі
	цінність непримиренності до чужих та власних недоліків	цінність вихованості
	цінність сміливості у відстоюванні власної думки	цінність забезпеченого життя

У студентів з високим рівнем правової культури це:

- «ідеалістично-впевнений психологічний портрет особистості», що характеризується впевненістю в собі, вихованістю, самостійністю, високим рівнем самоконтролю та вольових зусиль. Системоутворювальним показником в цій групі є мрійливість, яка додає такі характеристики, як ідеалістичність, зацікавленість наукою, теорією, сенсом життя, занурення в ідеї (будь-якого змісту), вміння оперувати абстрактними поняттями; крім того, ця характеристика пов'язана з такими цінностями, як широта поглядів, щасливе сімейне життя;

- «врівноважено-справедливий психологічний портрет особистості», що вирізняється такими ознаками: справедливість, довірливість, потреба в високих запитах, задоволення процесом діяльності; системоутворювальною ознакою тут є інтернальність.

Стосовно обстежуваних з середнім рівнем правової культури, умовно виділяємо:

- «сумлінно-обов'язковий психологічний портрет особистості», характерними ознаками якого є витриманість, рішучість, обов'язковість, соціальна нормативність, сміливість у відстоюванні власної думки, а також емоційна зрілість; системоутворювальний показник – сумлінність.

- «відповідально-чесний», для якого притаманні такі цінності, як життєрадісність, впевненість у собі, відповідальність, забезпечене життя; системоутворювальний показник – цінність чесності.

Аналізуючи отримані результати в досліджуваних з низьким рівнем правової культури, умовно виокремлюємо:

- «раціонально-вимогливий психологічний порт-

рет особистості», якому притаманні сумлінність, дотримання виконання своїх обов'язків, застережливість, критичність, потреба у високих запитах та почуття краси; системоутворювальним показником тут є раціоналізм.

- «безтурботно-щасливий психологічний портрет особистості», який характеризується зосередженістю на вихованості, усвідомленні любові як важливої цінності, гармонійності дій, прагненні до забезпечення здорового способу життя; системоутворювальний фактор – цінність щасливого сімейного життя.

Обидва останні психологічні портрети характеризуються позицією уникнення суспільної активності, при зосередженні на власних потребах та інтересах.

Отже, кожному рівню правової культури відповідає певний комплекс властивостей особистості, які доречно розглядати як її певні детермінанти. В цілому отримані результати фактично підтверджують основну гіпотезу дослідження та показують, що при побудові системи корекції психологічних особливостей прояву правової культури в юнацькому віці важливо спиратись на її індивідуальні особистісні детермінанти, їх комплекси, а також провідні властивості, які притаманні кожному з них.

При створенні системи корекції правової культури в юнацькому віці спирались на те, що вона має містити передумови для розкриття психологічних особливостей, механізмів прояву та умов корекції правової культури в осіб юнацького віку. При цьому підкреслюємо, що цей віковий проміжок характеризується зростанням самостійності, самосвідомості та самоконтролю, наявністю сформованої системи цінностей, широким колом вимог та обов'язків особистості, котра стає повноцінним учасником правовідносин.

Також при побудові корекційної системи, виходячи з отриманих раніше результатів емпіричного дослідження, були враховані як дані про прояви правової культури, так і про ті властивості особистості, які прямо чи опосередковано її обумовлюють. Відповідно до цього корекційна робота проводилась за такими напрямками:

- інформаційно-просвітницькому (передача правових знань, роз'яснення соціально-правових вимог, що висуваються до особи, стосовно спілкування, поведінки, діяльності);

- навчальному (тренування навичок правової, впевненої поведінки, засвоєння моделей вирішення конфліктних ситуацій, визначення меж правового поля);

- розвивальному (активізація психологічних властивостей, що впливають на правову культуру, – саморегуляція, самостійність, самоконтроль тощо);

- рефлексивному (усвідомлення себе як суб'єкта суспільно-правових відносин, утвердження особистої значущості норм права, трансформація системи цінностей особистості).

Теоретико-методологічна основа системи корекційного впливу полягала у врахуванні принципів діяльнісного та системного підходів, які були викорис-

тані при відборі та реалізації відповідних завдань і вправ з метою створення психологічного базису для усвідомлення юнаками соціальних вимог щодо дотримання правил та законів, нормативності соціальних дій. З урахуванням вище наведеного, був побудований та апробований тренінг, спрямований на підвищення рівня правової культури учасників.

Основними завданнями зазначеного тренінгу було:

- сформувати повагу до закону як невід'ємного регулятора життєдіяльності на всіх рівнях суспільного існування людини;

- збагатити загальну обізнаність з базових правових категорій та процедур;

- скоректувати розуміння та усвідомлення меж індивідуального правового простору;

- розвинути активну соціальну позицію студентів, мотивувати до захисту власних прав та прав інших людей.

В остаточному варіанті тренінг складався з трьох блоків:

- блок 1. «Правова грамотність» (заняття «Закон у нашому житті» та «Базові правові категорії та процедури»);

- блок 2. «Індивідуальні границі правового поля» (заняття «Свобода та особистісні границі», «Розвиток саморегуляції», «Формування честі та гідності особистості»);

- блок 3. «Активна соціальна позиція» (заняття «Фрустраційні ситуації (на прикладі порушення правових процедур)», «Конфлікт. Формули конфлікту. Шляхи розв'язання конфлікту. Правове регулювання різних конфліктних ситуацій», «Впевнена поведінка при захисті прав людини», «Повага до загальноновизначених правил поведінки, закону»).

В тренінгу були використані такі методи: метод структурованої та тематичної дискусії, «мозкового штурму», ділові та імітаційні ігри, психогімнастика, методи розвитку соціальної перцепції, медитативні техніки.

Для апробації тренінгу було створено експериментальну групу осіб з низьким рівнем правової культури, які не вважали відповідні їй моделі поведінки важливими для себе.

При цьому були враховані також результати діагностики властивостей особистості цих осіб у двох аспектах: як вихідні дані до експерименту та як дані, на які можна спиратись в індивідуальному підході при реалізації тих чи інших вправ та завдань. При комплектуванні групи враховувались добровільність, бажання та прагнення досліджуваних до позитивних особистісних змін. Тренінгові заняття проводились щотижня протягом 10 тижнів підряд та тривали три години кожний.

Після проведення корекційної роботи з використанням відповідних завдань та вправ, було отримано емпіричні дані за допомогою тих же методик, що застосовувались для збору первинних даних. Додатково була застосована анкета, спрямована на оцінку рівня загальної правової обізнаності та опитувальник для оцінки вражень від тренінгу.

Порівнюючи значення показників, отримані за допомогою «Шкали оцінки рівня правової культури», студентів «до» та «після» проведення тренінгу, встановлено наявність статистичних відмінностей як за самооцінним, так і за експертним варіантом (табл. 2). Це означає, що відбувся перехід від рівня, де особистість розуміє основні норми правової культури, але не

завжди їх дотримується, до рівня, де вона володіє знаннями про норми правової культури і прагне їх дотримуватися. Тренінг сприяв розширенню правових знань та надавав можливість набути нових навичок спілкування і поведінки, розширити арсенал шляхів, правил взаємодії у правовому полі.

Таблиця 2

Статистично достовірні розбіжності показників правової культури студентів до та після проведення тренінгу

Показники правової культури		Експериментальна група (Е)		
		М	σ	t
Інтегральна оцінка правової культури	до	2,72	0,27	14,3*
	після	3,87	0,22	
Експертна оцінка правової культури	до	2,61	0,59	6,1*
	після	3,70	0,26	
Самооцінка правової культури	до	2,75	0,75	7,2*
	після	3,83	0,39	

Позначка (*) вказує на рівень значущості $p \leq 0,05$

Наявність позитивних змін в результаті проведення тренінгу засвідчують також дані анкетування. До початку експерименту всі учасники мали уявлення про основні правові поняття, процедури та установи, але ці знання були або фрагментарні, або помилкові. Це виражалось в тому, що навіть при правильній відповіді на закриті запитання учасник здебільшого не міг її пояснити, обґрунтувати чи розширити. Результати перевірки базових знань після тренінгу показали, що його учасники почали орієнтуватися в основних правових поняттях, підвищилась обізнаність стосовно основних правових процедур, які стосувались навчання, сімейних та виробничих відносин.

За показниками інших методик значущих змін зафіксовано не було, що й очікувалось, оскільки заняття тренінгу були спрямовані на підвищення рівня правової культури, а не на безпосередню корекцію властивостей особистості, що з нею пов'язані – локусу контролю, емоційної зрілості, ціннісних орієнтацій та деяких особистісних властивостей.

Аналіз відгуків про тренінг дає підстави стверджувати, що він був успішним. Учасники відмітили, що рівень їх правової культури підвищився. Вони зазначали, що стали краще орієнтуватися у ситуаціях, що стосуються спілкування з державними установами і будуть більш уважними під час роботи з «паперами».

Внаслідок апробації запропонованої системи встановлено, що цілеспрямований корекційний вплив веде до підвищення правової культури, грамотності та обізнаності, сприяє усвідомленню меж правового поля та важливості активних дій у реалізації та захисті власних прав. Серед вправ, які сприяли підвищенню правової обізнаності, слід відмітити техніку «ментальних карт» та структуровані тематичні дискусії. Серед вправ другого блоку найбільш продуктивними з позиції усвідомлення та саморозуміння виявились: «Малюнок по колу» (уможливлювало рефлексію стану, коли інші люди втручаються до власного психологічного простору та

почуття поваги до простору іншої людини), «Гарячий стілець» (дозволяло відчути себе гідним поваги). Серед вправ третього блоку назвемо «Плейбек-театр» (давало змогу поглянути на ситуацію фрустрації очима інших та набути впевненості у собі) та вправу «Права впевненої у собі людини» (розширювало бачення альтернативи актуального способу поведінки).

Доведено, що запропонована система тренінгових занять дозволяє корегувати та змінювати на краще психологічні основи правової культури студентів і може бути рекомендована до впровадження у систему університетських психологічних служб або у вигляді модифікованого спецпрактикуму.

В цілому, отримані в дослідженні результати дозволили: вперше визначити комплекси властивостей особистості, що здійснюють детермінуючий вплив на правову культуру в юнацькому віці та зумовлюють рівень її розвитку; встановити, що провідними в осіб з високим рівнем правової культури є якості інтернальності та мрійливості; з середнім рівнем – сумнінність та вагомність чесності; з низьким рівнем – цінності щасливого сімейного життя, раціоналізму. Виділено шість умовних психологічних портретів особистості в юнацькому віці з різним рівнем правової культури: раціонально-вимогливий, безтурботно-щасливий, відповідально-чесний, сумлінно-обов'язковий, врівноважено-справедливий, ідеалістично-впевнений; складено їх інтегральні психологічні характеристики. Уточнено розуміння особистісних цінностей в контексті правової культури на рівні відповідальності, сумнінності.

Загальні висновки

1. Показано, що психологічні аспекти прояву правової культури, незважаючи на високу як теоретичну, так і практичну значущість, переважно аналізуються на рівні посилення актуальності проблеми та розгляду різних, суто юридичних аспектів. Теоретично доведено, що правова культура є важливою складовою у структурі особистості, яка розвивається. Уточнено розуміння пра-

вової культури як системного явища, сукупності правових знань, правосвідомості та правомірної діяльності, що є результатом усвідомлення засвоєних особистістю соціально-правових норм та знаходить вияв у моральних цінностях, установках та саморегуляції поведінки.

2. Сформульовано основні концептуальні підходи до пізнання психологічних характеристик правової культури особистості, де провідними є теоретико-методологічні уявлення про свідомість особистості та принципи системного підходу до аналізу її детермінант.

3. Уточнено психологічну характеристику юнацького віку за рахунок новостворень, що відображають такі властивості особистості як психологічна та соціальна зрілість, система цінностей, система імперативів, самосвідомість та правосвідомість, рівень інтелекту особистості тощо. Доповнено уявлення про психологічні характеристики сучасного юнацтва на рівні зрушення у його свідомості цінностей з духовних на матеріальні, ігнорування моральних принципів з опорою на прагматизм у досягненні поставлених цілей та завдань.

4. Визначено та побудовано систему комплексного дослідження психологічних характеристик правової культури в юнацькому віці, що дозволяє діагностувати та кількісно оцінювати прояви правової культури та її особистісні детермінанти.

5. Встановлено, що в юнацькому віці високий рівень правової культури притаманний 26%, середній – 60% та низький – 14%, що дає підставу стверджувати про домінування позитивного рівня прояву правової культури у молоді.

На основі результатів даних статистично достовірних відмінностей встановлено, що існує різниця між середнім та високим рівнем правової культури за показниками екстраемпатії, цінностей цікавої роботи, чуйності, відкритості, емоційної стабільності, безпечності; високим і низьким – екстраекспресивності, цінностей активного життя, відповідальності, дисциплінованості, раціоналізму, чуйності, відкритості; середнім та низьким у цінностях активного життя та спокою в країні, світі, життєрадісності, дисциплінованості, освіти.

6. За допомогою кількісного та якісного аналізів встановлено, що показники правової культури пов'язані з певним комплексом властивостей особистості серед яких виявлені ті, що здійснюють детермінуючий вплив на правову культуру в юнацькому віці:

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бойко Д. М.* Психологічні умови формування правової культури старшокласників: автореф. дис. ... кандидата психологічних наук / Дмитро Миколайович Бойко. – К., 2005. – 21 с.

2. *Булгакова В. О.* Психологічні основи прояву та спрямованості правової культури підлітків / В. О. Булгакова // Наука і освіта. – 2011. – №11. – С.25-28.

3. *Выжлецов Г.П.* Аксиология культуры / Г.П. Выжлецов. — СПб.: СПбГУ, 1996. – 152 с.

4. *Долгова А. И.* Правовое воспитание молодежи / А. И. Долгова. – М., 1979. – 179 с.

5. *Дьоміна О. С.* Формування правової культури студентської молоді в умовах сучасного суспільства: автореф. дис... на здобуття наукового ступеня канд.

у юнаків це самоконтроль, старанність, у дівчат – товариськість, підозрілість. Високий рівень розвитку правової культури серед досліджуваних мають більше особи жіночої статі порівняно із чоловіками. Останнє може бути зумовлене більш вираженою агресивністю, домінантністю у чоловіків та доброзичливістю, контактністю в осіб жіночої статі.

Встановлено, що вказані комплекси та провідні якості певною мірою різняться залежно від терміну навчання. Студентам першого курсу притаманні екстраекспресивність, сумлінність, старанне виконання як цінність, а студентам останнього року навчання – сумлінність, розвинуте мислення та такі цінності, як сміливість у відстоюванні своєї думки, дисциплінованість.

7. Показано, що зазначені комплекси мають свою специфіку ще залежно від рівня правової культури. Зокрема, у студентів з високим рівнем правової культури склали такі риси особистості, як інтернальність, мрійливість, середнім рівнем правової культури – інтроємпатія та сумлінність, з низьким рівнем – щасливе сімейне життя, раціоналізм.

8. Поглиблене дослідження останніх результатів дозволило виділити шість умовних психологічних портретів особистості з різним рівнем правової культури, а саме, раціонально-вимогливий, безтурботно-щасливий, відповідально-чесний, сумлінно-обов'язковий, врівноважено-справедливий, ідеалістично-впевнений.

9. Побудовано цілеспрямовану систему психологічної корекції правової культури, що охоплює самодіагностичну частину, просвітницьку та корекційно-формульовану, яка може бути реалізована у системі навчально-професійної підготовки студентів. Апробація запропонованої системи в психолого-педагогічному корекційному експерименті засвідчила перспективність її використання в навчально-професійній підготовці студентів. Показано, що найбільший вагомий зміни у правовій культурі відбувся завдяки заняттям: «Базові правові категорії та процедури», «Свобода та особистісні границі», «Конфлікт. Формули конфлікту. Шляхи розв'язання конфлікту. Правове регулювання різних конфліктних ситуацій», «Закон у нашому житті», «Фрустраційні ситуації (на прикладі порушення правових процедур)».

юрид. наук: спец. 12.00.01 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького / Оксана Сергіївна Дьоміна. – К., 2007. – 33 с.

6. *Ермолаева С. А.* Учет культурного архетипа и ментальности при формировании правовых и нравственных ориентаций подростков / С. А. Ермолаева // Мир психологии, 2007. – № 4. – С. 109-116.

7. *Зелюк В. В.* Особистість в освіті: парадигми культури: монографія / Віталій Володимирович Зелюк, Володимир Федорович Моргунов, Тетяна Анатоліївна Устищенко. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 212 с.

8. *Ильин Е.П.* Психология индивидуальных различий / Е.П.Ильин. – СПб.: Питер, 2004. – 701 с.

9. *Карась А.Г.* Співвідношення понять «цінність

права) і «правова культура» / А.Г. Карась // Держава і право. — 2011. — Вип. 52. — С. 86 – 92.

10. Коваленко І.П. Професійна складова формування правової культури майбутніх фахівців бібліотечно-інформаційної сфери / І.П. Коваленко // Вісн. Кн. палати. — 2007. — №3. — С. 31 – 34.

11. Колосова О. Психолого-педагогічний аспект формування основ правової культури дошкільників / О.Колосова // Актуальні проблеми психолого-педагогічного та соціального супроводу дитини на ранніх етапах соціалізації. Гуманізація навчально-виховного процесу. Спецвипуск 4. Частина 1. — Слов'янськ, 2010. — С. 154 – 162.

12. Костенко А. Н. Культура и закон – в противодействии злу / А.Н. Костенко. – К.: Атика, 2008. – 352 с.

13. Кульчицкая Е. И. Внутренний судья / Е. И. Кульчицкая. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 104 с.

14. Левикова С. И. Молодежная субкультура / С. И. Левикова. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 608 с.

15. Подберезський М.К. Правова культура майбутнього вчителя: Монографія / М. К. Подберезський – Х.: Основа, 1997. – 220 с.

16. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: [Учебное пособие] / Редактор-составитель Д.Я. Райгородский. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – 672 с.

17. Румянцева Н. Л. Содержание образования и общечеловеческие социокультурные ценности / Н. Л. Румянцева // Философия образования. – 2010. – №3. – С. 146-155.

18. Савин Валерий Николаевич. Правовая культура студентов в современных условиях: социологический анализ : автореф. дис. ... канд. социол. наук / Савин Валерий Николаевич ; ГОУ ВПО "Урал. Гос. ун-т им. А. М. Горького". - Екатеринбург, 2011. - 22 с.

19. Сальников В. П. Правовая культура общества:

понятие, структура. Вопросы теории государства и права/ В. П. Сальников. – //Межвузовский научный сборник. – Вып. 7. – Саратов: Саратовский университет, 1986. – С. 35 – 47.

20. Седая Ю. Правовая культура личности: процесс формирования/ Ю. Седая // Новый коллегіум. – 2008. – № 5. – С. 8 – 14.

21. Скакун О.Ф. Теория государства и права: [Учебник] / О.Ф.Скакун — Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — 604 с.

22. Токарев С. А. История зарубежной этнографии / С. А. Токарев. – М.: Высшая школа, 1978. – 352 с.

23. Твердохліб Л.В. Формування правової культури старшокласників у навчальних закладах нового типу: [Монографія] / Лариса Валеріївна Твердохліб. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. – 262 с.

24. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф.Ильичев, Н.Н.Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г.Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

25. Фурман А. В. Ідея професійного методологування: Монографія / А. В. Фурман. – Ялта – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 205 с.

26. Чебыкин А.Я. Диагностика социально-психологических особенностей эмоциональной сферы личности / А.Я.Чебыкин // Эмоциональная регуляция учебной деятельности. – М.: АН СССР, 1988. – С. 238-244.

27. Чебыкин А.Я. Теория и методика эмоциональной регуляции учебной деятельности: Научно-методическое пособие / А. Я. Чебыкин.- Одесса: АстроПринт, 1999. – 158 с.

28. Шкляр Л. Є. Право як атрибут національної культури: українознавчий аспект / Л.Є. Шкляр // Феномен української культури: методологічні засади мислення. – К.: Фенікс, 1996. – С. 260-277.

29. Kohlberg L. The Philosophy of Moral Development: Moral Studies and the idea of Justice. San-Francisco, 1981. –Vol. 1. -441p.

LITERATURE

1. Boyko D. Psychological conditions of formation of law culture seniors: Author. Thesis. Candidate ... Psychology / Dmytro Boiko. –K.: 2005. - 21 p.

2. Bulgakova V. Psychological foundations of manifestation and direction of law culture teens / V. Bulgakova // Science and Education. - 2011. - № 11. - P.25-28.

3. Vyzhletsov G. Axiology culture. / G. Vyzhletsov - St. Petersburg.: St. Petersburg State University., 1996. - 152 p.

4. Dolgova A. Legal Education Society / A. Dolgova. - M., 1979. – 179 p.

5. Demina A. Formation of the law culture of students in today's society: Author. dis ... for the degree of candidate. Legal. sciences specials. 12.00.01 / NAS of Ukraine, Institute of State and Law. VMKoretsky / Oksana S. Demina. - K., 2007. - 33 p.

6. Yermolayeva S. Accounting cultural archetype and mentality in the formation of legal and ethical orientations of teenagers / S. Yermolayeva // World of Psychology, 2007. – № 4. – P. 109-116.

7. Zelyuk V. Personality in Education: Paradigms of Culture: Monograph / V. Zelyuk, V. Morhun, T. Usty-

menko. - Poltava: LLC "ASMI", 2011. - 212 p.

8. Ilyin E. Psychology of individual differences / E.Ilin. - St. Petersburg.: Peter, 2004. – 701p.

9. Karas A. Value concepts "value of law" and "law culture" / A. Karas // State and Law. - 2011. - Issue. 52. - P. 86 - 92.

10. Kovalenko I. Professional forming part of the law culture of the future professionals of library and information sector / I. Kovalenko // Bulletin. Book. House. - 2007. - № 3. -P. 31 - 34.

11. Kolosova O. Psychological and pedagogical aspects laying the foundations of the law culture of pre / O.Kolosova // Actual problems of psychological, educational and social support to the child early socialization. Humanizing the educational process. Special Issue 4. Part 1. - Slavonic, 2010. - P. 154 - 162.

12. Kostenko A. Culture and the law - in opposing evil / A. Kostenko. - K.: Атика, 2008. – 352 p.

13. Kulchitskaya E. Inner Judge / E. Kulchitskaya. – K.: Politizdat Ukraine, 1987. - 104.

14. Levikova S. Youth subculture / S. Levikova. - Moscow: FAIR-PRESS, 2004. - 608 p.

15. *Podberezskyy M.* Law culture future teachers: Monograph / M. Podberezskyy - H.: Base, 1997. - 220 p.
16. Practical psychodiagnostics. Methods and tests. Textbook / Edited and compiled by D. Raigorodskii. - Samara Publishing House "Bahr M", 2002. - 672 p.
17. *Rumyantseva N.* Content of education and human socio-cultural values / N. Rumyantseva // Philosophy of Education. - 2010. - № 3. - P. 146-155.
18. *Savin V.* The law culture of the students in today's conditions: a sociological analysis: Author. dis. ... Candidate. Sociology. Science / Savin, V.; HPE "Ural. state. Univ. Gorky." - Ekaterinburg, 2011. - 22 p.
19. *Salnikov V.* Legal Culture Society: concept, structure. Questions of Theory of State and Law / V. Salnikov // Interuniversity scientific collection. - Issue. 7. - Saratov: Saratov University, 1986. - P. 35 - 47.
20. *Sedaya Y.* Law culture of personality: the formation / Y. Sedaya // Novi kolegium. - 2008. - № 5. - Pp. 8 - 14.
21. Skakun, O. Theory of State and Law: Textbook. / O. Skakun - Kharkov: Consum; Univ ext. Affairs, 2000. - 604 p.
22. Tokarev, S. History of World Ethnography / S. Tokarev. - M.: Higher School, 1978. - 352 p.
23. Tverdohlib, L. Formuvannya pravovoi culture starshoklasnikiv in new mortgages navchalna type: Monografiya / L. Tverdohlib. - Luhansk: RVV Loves, 2003. - 262 p.
24. Encyclopedic Dictionary of Philosophy / Ch. Editorial: L.Ilichev, N.Fedoseev, S.Kovalev, V.Panov. - Moscow: Sov. Encyclopedia, 1983. - 840 p.
25. Furman, A. The idea of professional metodologuvannya: Monograph / A. Furman. - Yalta - Ternopol: Economic thought, 2008. - 205 p.
26. *Chebykin A.* Diagnosis of socio-psychological characteristics of the emotional sphere of the individual / A. Chebykin // Emotional regulation of learning activities. - Moscow: USSR Academy of Sciences, 1988. - P. 238-244.
27. *Chebykin A.* Theory and methods of emotional regulation training activities: research tools / A. Chebykin. - Odessa: Astroprint, 1999. - 158 p.
28. *Shkliar L.* Law as an attribute of national culture: the ukrainian aspect / L. Shkliar // Ukrainian culture phenomenon: methodological principles of thinking. - K.: Phoenix, 1996. - P. 260-277.
29. *Kohlberg L.* The Philosophy of Moral Development: Moral Studies and the idea of Justice. San-Francisco, 1981. -Vol. 1. -441p.

А. Я. Чебыкин, В. О. Булгакова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ И УСЛОВИЯ ЕЕ КОРРЕКЦИИ

Работа посвящена изучению психологических особенностей правовой культуры в юношеском возрасте и её психологической коррекции. Установлено, что базовыми психологическими характеристиками, которые могут детерминировать правовую культуру юношества, рассматриваются такие личностные особенности, как психологическая и социальная зрелость, система ценностей, система императивов, самосознание, правосознание, уровень интеллекта и т.д. Выделено шесть условных психологических портретов личности с разным уровнем правовой культуры, а именно, рационально-требовательный, беззаботно-счастливый, ответственно-честный, добросовестно-обязательный, уравновешенно-справедливый, идеалистически-уверенный. Разработана и успешно апробирована система коррекционного воздействия на правовую культуру в юношеском возрасте по информационно-просветительскому, учебному, развивающему, рефлексивному направлениям.

Ключевые слова: правовая культура личности, правосознание, система коррекции, ценности, правовое поведение, юношеский возраст.

O. J. Chebykin, V. O. Bulhakova

PSYCHOLOGICAL BASES OF JURIDICAL CULTURE AND CONDITIONS OF ITS CORRECTION

The work is devoted to studying psychological facilities of the law culture at youthful age and its psychological correction. The pattern of law culture and law culture's formation at youthful age are theoretically based. It's defined that basic psychological characteristics that can be determined law culture for youthful aged persons are analysed such personal facilities as psychological and social maturity, system of values, system of imperatives, self-consciousness, law consciousness, the level of intellect. Refined understanding of the law culture as a system phenomenon, a complex of law knowledge, law awareness and law behavior that is the result of understanding the individual lessons of social and legal norms and finds its reflection in moral values, attitudes, and self-regulation of behavior. According to the results of empirical research, the students were divided into three groups that correspond to the level of law culture - high, medium and low. On base of the results are defined the complexes of determinants of law culture at youthful age. They are detailed six conditional psychological portraits of personalities with different levels of law culture such as efficiently-demanding, easygoing-happy, responsible-honest, diligent-compulsory, harmonic-fair, idealistic-confident. The author has created and successfully tested the system of correctional influence on the law culture at youthful age according to informal-educational, learning direction, developed and reflective directions.

Keywords: law culture of personality, law consciousness, the system of correctional influence, values, legal behavior, youthful age.

Подано до редакції 18.09.13